YOQUT AL-HAMAVIY VA "MU'JAMU-L-UDABO" ASARINING DUNYO BO'YLAB O'RGANILISHI.

Madiyor Fatilloyev
Alfraganus universiteti o'qituvchisi
Elektron pochta: madiyorfatilloev@gmai.com

Annotatsiya: *Mazkur maqola o'rta asrlarning mashhur olim va sayyohi Yoqut al-Hamaviy va uning shoh asarlaridan biri bo'lgan "Mu'jamu-l-udabo" asarining o'rganilish tarixiga bag'ishlangan. Yoqut al-Hamaviy va uning ilmiy merosi o'rganilishi uch yo'nalishga ajratilib, shu asosda tadqiqotga tortilgan.*

Kalit so'zlar: *Yoqut al-Hamaviy, "Mu'jamu-l-udabo", Margolious, Brokelmen, o'rganilish tarixi.*

Abstract: *This article is devoted to the history of the study of the medieval renowned scholar and traveler Yaqut al-Hamawi and one of his major works, Mu'jam al-Udaba. The study of Yaqut al-Hamawi and his scholarly legacy is divided into three main directions, which form the basis of the present research.*

Keywords: *Yaqut al-Hamawi, Mu'jam al-Udaba, Margoliouth, Brockelmann, history of research.*

Kirish. Buyuk arab adibi, sayyoh va geograf Yoqut al-Hamaviy tarixda o'zidan yirik ikki asar qoldirgan bo'lib, ularning birinchisi geografiyaga oid "Mu'jamu-l-buldon" asaridir. Ikkinchi yirik asar esa adabiyotshunoslik va filologiya ilmlariga limmo-lim to'la "Mu'jamu-l-udabo" asaridir. Mazkur ikki asar dunyo ilm-fanida katta ahamiyatga ega asarlar bo'lib, olimlar hozirgi kungacha Hamaviy va uning asarlarini o'rganib kelmoqdalar.

2002-yilda I. Elmurodov tomonidan "Yoqut al-Hamaviyning "Mu'jamu-l-udabo" asari X-XII asrlar Xorazm ilm-fani va adabiyoti tarixini o'rganishda muhim manba" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasini yo'qlagan. Mazkur dissertatsiyada olim Yoqut al-Hamaviy va uning ijodi o'rganilish tarixini ma'lum miqdorda ochib bergan[116]. Quyida olim nazaridan chetda qolgan yoki topish imkoni bo'lmagan ma'lumotlar keltiriladi.

Yoqut al-Hamaviy ilmiy merosini o'rganilishi uch yo'nalishda olib borilgan:

1. Olimlarning Yoqut al-Hamaviy asarlaridan foydalangan holda unga iqtiboslar berilishi;
2. Yoqut al-Hamaviy asarlarining nashr etilishi;
3. Yoqut al-Hamaviy va uning asarlari yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari.

[116] Elmurodov. I. Yoqut al-Hamaviy "Mu'jamu-l-udabo" asari X-XII asrlar Xorazm ilm-fani va adabiyoti tarixini o'rganishda muhim manba. – Toshkent, 2002. – B. 6-14.

1. Yoqut al-Hamaviy asarlari hisoblanmish “Mu’jamu-l-buldon”, “Mu’jamu-l-udabo” asarlari oʻz davri va keyingi ilmiy doiralarda katta ahamiyatga ega boʻlgan asarlardandir. Dastlab Yoqut al-Hamaviy ijodiy faoliyatini oʻrganish, ulardan iqtiboslar keltirish Hamaviyning tanish va doʻstlari va undan keyin yashab, ijod etgan olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Jumladan, al-Mustavfiy, Jamoliddin Qiftiy, Ibn Xallikan, as-Safadiy, Hoji Xalifa kabi olimlar Yoqut al-Hamaviy hayoti va ijodi haqida atroflicha ma’lumotlar yozib qoldirgan[117]. Yoqut al-Hamaviy ijodini oʻrganish Keyinchalik XVII asr Yevropa olimlaridan Golius[118] Yoqut al-Hamaviydan iqtibos keltirgan boʻlsa, XIX asrda rus olimlaridan I.Krachkovskiy[119], XX asr oʻzbek olimlaridan I. Abdullayev[120] olim asarlari haqida umumiy ma’lumotlar berib, undan oʻz asarlarida iqtiboslar keltirgan.

2. Yoqut al-Hamaviy asrlarining nashr etilishi XIX asrda Yevropa olimlari tomonidan amalga oshira boshlangan. Jumladan, Rasmussen va Fren kabi olimlar dastlab Yoqut asarlaridan parchalar e’lon qila boshlashgan[121]. XIX asar soʻngida Vyustenfeld Yoqutning mashhur “Mu’jamu-l-buldon”[122] asarini nashr etgan. XX asrning birinchi choragiga kelib Britaniyaning Oksford universiteti professori Margolious Hamaviyning “Mu’jamu-l-udabo” asarini olti jildda “إرشاد الأرب إلى معرفة الأدب”[123] nomi bilan nashr qilgan. Margolious mazkur asarni London va Qohirada ikki marta nashr qildirgan. Keyinchalik Yoqut al-Hamaviyning “Mu’jamu-l-udabo” asarini Margolious nashriga tayangan holda Iso al-Bobiy al-Halabiy 1938-1938 yillarda Misrda yigirma jildga boʻlib nashr qildirgan[124]. “Mu’jamu-l-udabo” asarining soʻngi nashrini 1993-yilda Bayrutda mashhur olim Ehson Abbos Margolious nashrini toʻldirgan holda mukammalga yaqin shaklda nashr ettirgan[125].

3. Yoqut al-Hamaviy va uning asarlari yuzasidan dunyoning turli davlatlarida olimlar atroflicha ilmiy-monografik tadqiqotlar olib borganlar. Xususan, Regis. B.[126] Brill nashriyoti islom ensiklopediyasida Yoqut al-Hamaviy haqidagi maqola yozgan. Pokistonlik Elahie. R.[127] Yoqut, uning kelib chiqishi, hayoti va ilmiy faoliyati haqida

---

[117] Elahie R. The life and works of Yaqut ibn Abd Allah al-Hamawi. – Lahore: Panjab University Oriental Publications, 1965. – P. 9-17.

[118] Elmurodov. I. Yoqut al-Hamaviy “Mu’jamu-l-udabo” asari X-XII asrlar Xorazm ilm-fani va adabiyoti tarixini oʻrganishda muhim manba. – Toshkent, 2002. – B. 6.

[119] Oʻsha asar. B. 8.

[120] Oʻsha asar. B. 10.

[121] Oʻsha asar. B. 6.

[122] Wustenfeld. F. Muʻgam al-buldan (Jakut’s Geographisches Worterbuch). – Leipzig, 1866-1873.

[123] Margoliouth D. The irshad al-arib ila ma’rifat al-adib or dictionary of learned men of Yaqut. – London, 1907-1927.

[124] عيسى البابي الحلبي. معجم الأدباء في عشرين جزء لياقوت الحموي الرومي البغدادي. –مصر، 1936-1938.

[125] إحسان عباس. معجم الأدباء إرشاد الأريب إلىمعرفة الأديب. –بيروت، 1993.

[126] Regis. B. Yaqut al-Rumi// The Encyclopedia of Islam. – Leiden, Brill, - 1936.

[127] Elahie R. The life and works of Yaqut ibn Abd Allah al-Hamawi. – Lahore: Panjab University Oriental Publications, 1965.

dissertatsion tadqiqot olib borgan. S. Rudolf.[128] Yoqut tarjimayi holiga oid yangi materiallarni oʻrgangan.

Yoqut ijodiy faoliyatining ilmiy tadqiq etilishida koʻproq olimning "Mu'jamu-l-buldon" asari obyekt sifatida xizmat qilgan va olimning geograflik jihati F. Justus Heer.[129], A. Muhammad.[130], A. Gamal.[131], B. de Meynard Charles.[132], M. Jurj Khalil.[133], R. Oskar.[134], S. Abbas Fadil.[135], Sh. Abdulmun'im.[136], T. Muhammad.[137], U. Muhammad.[138] Kabi olimlar tomonidan atroflicha oʻrganilgan.

Yoqut al-Hamaviyning "Mu'jamu-l-udabo asari va olimning adiblik, filologlik nuqtalari esa, keng ilmiy tadqiqotlar olib borilmagan jihat boʻlib, unda Sh. Ahmad.[139] "Mu'jamu-l-udabo" asarining fihristlarini tadqiq qilgan boʻlsa, I. Elmurodov.[140] asarni Xorazmning X-XII asrdagi tarixi va adabiyotini oʻrganishdagi ahamiyatini oʻrgangan. Hozirgacha asarning badiiy filologik jihatlari keng ilmiy tadqiqotlarga tortilmagan mavzulardandir.

2002-yilda I. Elmurodov tomonidan "Yoqut al-Hamaviyning "Mu'jamu-l-udabo" asari X-XII asrlar Xorazm ilm-fani va adabiyoti tarixini oʻrganishda muhim manba" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasini yoʻqlagan. Mazkur dissertatsiyada olim Yoqut al-Hamaviy va uning ijodi oʻrganilish tarixini ma'lum miqdorda ochib bergan[141]. Quyida olim nazaridan chetda qolgan yoki topish imkoni boʻlmagan ma'lumotlar keltiriladi.

Yoqut al-Hamaviy ilmiy merosini oʻrganilishi uch yoʻnalishda olib borilgan:

---

[128] Rudolf. S. Neue Materealien zur Biographie des Yaqut. Forschungen und Forschritte der Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland. – Steiner, 1966.
[129] Die historischen und geographischen Quellen in Jaquts geographischem Worterbuch. – Strassburg, 1898.
[130] Muhammad. A. Yaqut al-Hamawi, the man and his work "Mu'jam al-buldan". – Ypsilanti, 1983.
[131] Gamal. A. La Espana musulmana en la obra de Yaqut (s. XII-XIII). Repertorio enciclopedico de ciudades, castillos y lugares de al-Andalus: extraido del Mu'yam al-buldan (diccionario de los paises). – Granada, 1974; Terminologia geografico-adminstrativa e historia politico-cultural de al-Andalus en el Mu'yam al-buldan de Yaqut. – Seville, 1977.
[132] De Meyard Charles. B. Dictionnaire geopraphique, historique eet litteraire de la Perse et des contrees adjacentes, extrait du Modjem el-Bouldan de Yaqout, et complete a l'aide de documents arabes et persans pour la plurant inedits. – Paris, 1861.
[133] Jurj Khalil. M. Shu'ara al-amkinah wa-ash'aruhum fi Mu'jam al-buldan. – Beirut, 1997.
[134] Sachindex zu Wustenfeld's Ausgabe von Jaqut's "Mu'gam al-bundan" (nebst einem alfabetischen Verzeichnis der darin angefuhrten Werke). – Stuttgart, 1928.
[135] Abbas Fadil. S. Yaqut al-Hamawi: dirasah fi al-thurath al-jughrafi al-'arabi ma'a al-tarkiz 'ala al-'Iraq fi Mu'jam al-buldan. – Beirut, 1992.
[136] Sh. Abd-al-Mun'im. Mudun Misr wa-quraha 'inda Yaqut al-Hamawi. – Kuwait, 1981.
[137] Muhammad. T. Yaqut al-Hamawi: al-jughrafi al-rahhalah al-adib. – Cairo, 1971.
[138] Muhammad. U. Ithaf al-khillan bi ma'arif Mu'jam al-buldan. – Riyadh, 1994.
[139] Sh. Ahmad. Faharis mu'jam al-udaba', aw, Irshad al-arib ila ma'rifat al-adib. – Beirut, 1993.
[140] Elmurodov. I. Yoqut al-Hamaviy "Mu'jamu-l-udabo" asari X-XII asrlar Xorazm ilm-fani va adabiyoti tarixini oʻrganishda muhim manba. – Toshkent, 2002.
[141] Elmurodov. I. Yoqut al-Hamaviy "Mu'jamu-l-udabo" asari X-XII asrlar Xorazm ilm-fani va adabiyoti tarixini oʻrganishda muhim manba. – Toshkent, 2002. – B. 6-14.

4. Olimlarning Yoqut al-Hamaviy asarlaridan foydalangan holda unga iqtiboslar berilishi;

5. Yoqut al-Hamaviy asarlarining nashr etilishi;

6. Yoqut al-Hamaviy va uning asarlari yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari.

4. Yoqut al-Hamaviy asarlari hisoblanmish “Mu’jamu-l-buldon”, “Mu’jamu-l-udabo” asarlari o‘z davri va keyingi ilmiy doiralarda katta ahamiyatga ega bo‘lgan asarlardandir. Dastlab Yoqut al-Hamaviy ijodiy faoliyatini o‘rganish, ulardan iqtiboslar keltirish Hamaviyning tanish va do‘stlari va undan keyin yashab, ijod etgan olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Jumladan, al-Mustavfiy, Jamoliddin Qiftiy, Ibn Xallikan, as-Safadiy, Hoji Xalifa kabi olimlar Yoqut al-Hamaviy hayoti va ijodi haqida atroflicha ma’lumotlar yozib qoldirgan[142]. Yoqut al-Hamaviy ijodini o‘rganish Keyinchalik XVII asr Yevropa olimlaridan Golius[143] Yoqut al-Hamaviydan iqtibos keltirgan bo‘lsa, XIX asrda rus olimlaridan I.Krachkovskiy[144], XX asr o‘zbek olimlaridan I. Abdullayev[145] olim asarlari haqida umumiy ma’lumotlar berib, undan o‘z asarlarida iqtiboslar keltirgan.

5. Yoqut al-Hamaviy asrlarining nashr etilishi XIX asrda Yevropa olimlari tomonidan amalga oshira boshlangan. Jumladan, Rasmussen va Fren kabi olimlar dastlab Yoqut asarlaridan parchalar e’lon qila boshlashgan[146]. XIX asar so‘ngida Vyustenfeld Yoqutning mashhur “Mu’jamu-l-buldon”[147] asarini nashr etgan. XX asrning birinchi choragiga kelib Britaniyaning Oksford universiteti professori Margolious Hamaviyning “Mu’jamu-l-udabo” asarini olti jildda “إرشاد الأرب إلى معرفة الأدب”[148] nomi bilan nashr qilgan. Margolious mazkur asarni London va Qohirada ikki marta nashr qildirgan. Keyinchalik Yoqut al-Hamaviyning “Mu’jamu-l-udabo” asarini Margolious nashriga tayangan holda Iso al-Bobiy al-Halabiy 1938-1938 yillarda Misrda yigirma jildga bo‘lib nashr qildirgan[149]. “Mu’jamu-l-udabo” asarining so‘ngi nashrini 1993-yilda Bayrutda mashhur olim Ehson Abbos Margolious nashrini to‘ldirgan holda mukammalga yaqin shaklda nashr ettirgan[150].

6. Yoqut al-Hamaviy va uning asarlari yuzasidan dunyoning turli davlatlarida olimlar atroflicha ilmiy-monografik tadqiqotlar olib borganlar. Xususan, Regis. B.[151]

---

[142] Elahie R. The life and works of Yaqut ibn Abd Allah al-Hamawi. – Lahore: Panjab University Oriental Publications, 1965. – P. 9-17.

[143] Elmurodov. I. Yoqut al-Hamaviy “Mu’jamu-l-udabo” asari X-XII asrlar Xorazm ilm-fani va adabiyoti tarixini o‘rganishda muhim manba. – Toshkent, 2002. – B. 6.

[144] O‘sha asar. B. 8.

[145] O‘sha asar. B. 10.

[146] O‘sha asar. B. 6.

[147] Wustenfeld. F. Mu‘gam al-buldan (Jakut’s Geographisches Worterbuch). – Leipzig, 1866-1873.

[148] Margoliouth D. The irshad al-arib ila ma’rifat al-adib or dictionary of learned men of Yaqut. – London, 1907-1927.

[149] عيسى البابي الحلبي. معجم الأدباء في عشرين جزء لياقوت الحموي الرومي البغدادي. –مصر، 1936-1938.

[150] إحسان عباس. معجم الأدباء إرشاد الأريب إلىمعرفة الأديب. –بيروت، 1993.

[151] Regis. B. Yaqut al-Rumi// The Encyclopedia of Islam. – Leiden, Brill, - 1936.

Brill nashriyoti islom ensiklopediyasida Yoqut al-Hamaviy haqidagi maqola yozgan. Pokistonlik Elahie. R.[152] Yoqut, uning kelib chiqishi, hayoti va ilmiy faoliyati haqida dissertatsion tadqiqot olib borgan. S. Rudolf.[153] Yoqut tarjimayi holiga oid yangi materiallarni o‘rgangan.

Yoqut ijodiy faoliyatining ilmiy tadqiq etilishida ko‘proq olimning “Mu’jamu-l-buldon” asari obyekt sifatida xizmat qilgan va olimning geograflik jihati F. Justus Heer.[154], A. Muhammad.[155], A. Gamal.[156], B. de Meynard Charles.[157], M. Jurj Khalil.[158], R. Oskar.[159], S. Abbas Fadil.[160], Sh. Abdulmun’im.[161], T. Muhammad.[162], U. Muhammad.[163] Kabi olimlar tomonidan atroflicha o‘rganilgan.

Yoqut al-Hamaviyning “Mu’jamu-l-udabo asari va olimning adiblik, filologlik nuqtalari esa, keng ilmiy tadqiqotlar olib borilmagan jihat bo‘lib, unda Sh. Ahmad.[164] “Mu’jamu-l-udabo” asarining fihristlarini tadqiq qilgan bo‘lsa, I. Elmurodov.[165] asarni Xorazmning X-XII asrdagi tarixi va adabiyotini o‘rganishdagi ahamiyatini o‘rgangan. Hozirgacha asarning badiiy filologik jihatlari keng ilmiy tadqiqotlarga tortilmagan mavzulardandir.

Xulosa. Yoqut al-Hamaviy va uning ijodiy merosini o‘rganish uch yo‘nalishda amalga oshirilgan. Ular olimning hayoti va ijodi va ilmiy asarlaridan iqtiboslar keltirish, olim asarlarini nashrga tayorlash va olim asarlarini ilmiy-tadqiqot ishlariga tortish kabi yo‘nalishlardan iborat. Tadqiqotdan ma’lum bo‘ldiki, Yoqut al-Hamaviy jahon miqyosida geograf sifatida kengroq o‘rganilgan bo‘lib, olimning filologik asari va uning filolog sifatidagi roli keng ilmiy tadqiqotlarga tortilmagan.

---

[152] Elahie R. The life and works of Yaqut ibn Abd Allah al-Hamawi. – Lahore: Panjab University Oriental Publications, 1965.

[153] Rudolf. S. Neue Materealien zur Biographie des Yaqut. Forschungen und Forschritte der Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland. – Steiner, 1966.

[154] Die historischen und geographischen Quellen in Jaquts geographischem Worterbuch. – Strassburg, 1898.

[155] Muhammad. A. Yaqut al-Hamawi, the man and his work “Mu’jam al-buldan”. – Ypsilanti, 1983.

[156] Gamal. A. La Espana musulmana en la obra de Yaqut (s. XII-XIII). Repertorio enciclopedico de ciudades, castillos y lugares de al-Andalus: extraido del Mu’yam al-buldan (diccionario de los paises). – Granada, 1974; Terminologia geografico-adminstrativa e historia politico-cultural de al-Andalus en el Mu’yam al-buldan de Yaqut. – Seville, 1977.

[157] De Meyard Charles. B. Dictionnaire geopraphique, historique eet litteraire de la Perse et des contrees adjacentes, extrait du Modjem el-Bouldan de Yaqout, et complete a l’aide de documents arabes et persans pour la plurant inedits. – Paris, 1861.

[158] Jurj Khalil. M. Shu’ara al-amkinah wa-ash’aruhum fi Mu’jam al-buldan. – Beirut, 1997.

[159] Sachindex zu Wustenfeld’s Ausgabe von Jaqut’s “Mu’gam al-bundan” (nebst einem alfabetischen Verzeichnis der darin angefuhrten Werke). – Stuttgart, 1928.

[160] Abbas Fadil. S. Yaqut al-Hamawi: dirasah fi al-thurath al-jughrafi al-‘arabi ma’a al-tarkiz ‘ala al-‘Iraq fi Mu’jam al-buldan. – Beirut, 1992.

[161] Sh. Abd-al-Mun’im. Mudun Misr wa-quraha ‘inda Yaqut al-Hamawi. – Kuwait, 1981.

[162] Muhammad. T. Yaqut al-Hamawi: al-jughrafi al-rahhalah al-adib. – Cairo, 1971.

[163] Muhammad. U. Ithaf al-khillan bi ma’arif Mu’jam al-buldan. – Riyadh, 1994.

[164] Sh. Ahmad. Faharis mu’jam al-udaba’, aw, Irshad al-arib ila ma’rifat al-adib. – Beirut, 1993.

[165] Elmurodov. I. Yoqut al-Hamaviy “Mu’jamu-l-udabo” asari X-XII asrlar Xorazm ilm-fani va adabiyoti tarixini o‘rganishda muhim manba. – Toshkent, 2002.